

BOEKBESPREKINGEN

Rationele keuze, nieuwsgierigheid en ambitie

Hoe hoogleraren onderzoek vinden

Tom Vander Beken

Bernasco, W. (2014). *Route, routine en ratio: hoe misdadigers doelwitten vinden (oratie Vrije Universiteit Amsterdam)*, Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.

Op 23 oktober 2014 sprak Wim Bernasco zijn rede *Route, routine en ratio: hoe misdadigers doelwitten vinden* uit bij de aanvaarding van zijn ambt van bijzonder hoogleraar Ruimtelijke analyse van criminaliteit bij de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Deze rede en de daarin uitgesproken ambities en plannen zijn om meerdere redenen interessant.

In de eerste plaats is het een bijzonder vlot geschreven rede waarin op een frisse en erg heldere manier een lans wordt gebroken voor criminologisch onderzoek dat aan de slag gaat met de rationele-keuzetheorie. De rode draad in het verhaal is dat het erg nuttig is voor criminologen om zich niet op te sluiten in de eigen invulling en theorievorming rond dat kader, maar open te kijken naar welke mogelijkheden ook vanuit andere disciplines worden aangereikt. De gedragsecologie – hoe kiest een antilope een plek om te grazen of een koolmees een plek voor een nest? – reikt mooie toepassingen aan en toont hoe met een vorm van ‘rationele’-keuzetheorie kan worden gewerkt zonder dat van de onderzoeksobjecten moet verwacht worden dat ze in staat zijn tot een bewuste afweging van kosten en baten. En de economische wetenschap natuurlijk. Wim Bernasco neemt niet voor niets een ambt op in een economische faculteit en gebruikt vooral deze context om zijn rede rond doelwitkeuze van misdadigers op te bouwen.

En dat maakt de rede meteen ook inhoudelijk interessant. Bernasco vertrekt van de stelling dat een econoom de vraag hoe een misdadiger een doelwit vindt niet heel anders benadert dan hoe een consument een winterjas koopt. De rationele-keuzetheorie helpt in beide gevallen om de uitkomsten van keuzes te beschrijven en te verklaren. De winterjasvergelijking wordt bijna de gehele rede aangehouden. Planners, zoekers en opportunisten vind je zowel bij wie op zoek is naar een jas als bij wie op zoek is naar een doelwit voor criminele activiteiten. Hun keuzegedrag kan bestudeerd worden en het zogenoemde *utility maximation*-model helpt zowel economen als criminologen om de uitkomst van keuzes tussen een bepaald aantal alternatieven te duiden en verklaren.

De afstand die daders afleggen tot hun doelwit wordt in dit kader een onderdeel van het keuzemodel. Verre doelwitten houden een kost in die ze in beginsel min-

Tom Vander Beken

der aantrekkelijk maken. Waarom zich ver verplaatsen als het dichter bij huis ook kan? Als er redenen zijn die dat verre doelwit wel interessant maken om er verder voor te reizen, verandert de situatie. Of als de dichterbijgelegen plaatsen bijvoorbeeld omwille van ruimtelijke barrières moeilijker toegankelijk zijn. De bekendheid met de omgeving van het doelwit is een belangrijke factor in het keuzeprocess. Waarom doelwitten zoeken op plaatsen die zich buiten de eigen leefomgeving bevinden en die je dus minder goed kent?

Met dergelijke kaders kunnen empirisch toetsbare verklaringen gezocht worden voor de vaststelling dat misdadigers vooral vaak dicht bij hun verblijfplaats toeslaan. Of helpen begrijpen waarom daders na een eerder gepleegd misdrijf terugkomen naar dezelfde omgeving om nieuwe misdrijven te plegen, waardoor een hele buurt door misdrijven besmet lijkt.

Maar er zijn heel veel zaken die we nog niet weten en nog niet kunnen verklaren. Winterjassen worden nog wel op een andere manier gekocht dan als het resultaat van planning, zoeken en opportunisme. Soms wordt een jas in een opwelling aangeschaft zonder echt plan of keuzeprocess anders dan dit van het kopen of niet kopen. De uitkomst van een beslissing – of het nu kopen of stelen is – hangt vaak af van de specifieke situatie op het moment dat een mogelijkheid of een aanleiding zich voordoet. Bernasco verwijst naar de relevantie van onderzoek naar situationele kenmerken en de aanwezigheid van anderen bij keuzeprocessen. Empirische gegevens over tijdsbesteding en sociale contacten van mensen kunnen ons zeer veel leren over de context en de uitkomst van dergelijke processen.

Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat Bernasco pleit voor meer en beter *journey to crime*-onderzoek, zodat we ook dieper inzicht krijgen in de ruimtelijke bewegingen van de dader en de rol die verplaatsing bij de doelwitkeuze speelt. Het is echter niet gemakkelijk om dit te bestuderen. Goede data over echte criminele verplaatsingen en de situationele context waarin ze gebeuren, zijn erg schaars en heel moeilijk te produceren. Soms zijn er beschrijvingen van de (gevatte) daders zelf, soms leveren telefoniedata uit de opsporing of een occasionele registratie via enkelbanden studiemateriaal aan. Maar doorgaans is dat te weinig om echt te kunnen doorgronden hoe de reis naar het misdrijf verloopt. Bernasco vindt dat het hoog tijd is om daar een kwalitatieve stap vooruit te zetten en meent dat de smartphone de potentie heeft om het instrument te zijn waarmee het verschil kan worden gemaakt. Bijna iedereen heeft een dergelijk toestel. Hoewel het voornamelijk dient voor communicatie heeft het enorme mogelijkheden op het vlak van registratie, ook wat ruimtelijke aspecten betreft. Voor Bernasco is de smartphone een verbeterde versie van een enkelband: hij registreert enorm veel informatie en we dragen hem nog vrijwillig ook. Het uitlezen van de smartphone in het kader van gerechtelijke onderzoeken wordt dan ook steeds meer gedaan en ook criminologen kunnen met dergelijke informatie hun voordeel doen door die meer systematisch te gaan exploiteren. Bernasco gaat evenwel nog verder en gelooft dat via de smartphone ook veel meer gegevens kunnen worden bekomen van niet-criminele respondenten in bijvoorbeeld tijdsbestedingsonderzoek. Volgens hem kunnen dergelijke gegevens erg bruikbaar zijn in het bestuderen van keuzeprocessen, ook wanneer het criminaliteit betreft. En hij gelooft

steevast dat hij respondenten zal vinden die bereid zijn hun digitale leven met hem te delen. Volgens hem gebruiken de meeste mensen nu toch al hun smartphone om de anderen constant te laten weten waar ze zijn, wat ze doen en met wie.

Wim Bernasco is er de man niet naar om bij de pakken te blijven neerzitten en te klagen over wat allemaal niet mogelijk is. Hij kijkt nieuwsgierig om zich heen, denkt na met de theoretische achtergrond die hij heeft en grijpt kansen waar ze zich aanbieden om nieuwe data en nieuw onderzoek op te starten. Zijn oratie ademt dan ook enthousiasme en ambitie uit, waarmee nu ook zijn nieuwe faculteit en haar studenten ongetwijfeld hun voordeel zullen doen.

Een oppervlakkige lectuur van de rede zou kunnen doen besluiten dat Bernasco de zaken soms wel wat eenvoudiger voorstelt dan ze eigenlijk zijn. Wanneer hij in de aanhef schrijft dat 'een econoom' met de rationele-keuzetheorie aan de slag gaat, maakt hij natuurlijk een grote veralgemening. Bernasco weet dat behoorlijk wat economen niet geloven dat de rationele-keuzetheorie een juist kader geeft om mee te werken, hoe breed en verschillend dat ook kan worden geïnterpreteerd. Nobelprijswinnaars zoals Daniel Kahneman schuiven andere theorieën en inzichten naar voor over keuzes die ze uit experimenteel psychologisch empirisch onderzoek hebben gehaald. De zogenoemde prospecttheorie, die Kahneman samen met Amos Tversky heeft ontwikkeld, geeft een ander kader om na te denken over keuzes en utiliteit wanneer de toekomstige gevolgen daarvan onzeker zijn. Beide psychologen beweren dat in een context van zogenoemde *bounded reality* beslissingen worden genomen die vaak niet optimaal zijn, maar wel goed genoeg (*satisficing*) in de gegeven situatie. Volgens hen is in een keuzeprocés de waarde die aan verlies wordt gehecht ook groter dan de waarde die wordt toegekend aan winst en zouden zekerheden zwaarder doorwegen dan onzekerheden, zodat individuen soms 'irrationele' risico's nemen. Dergelijke theorieën en denkaders schudden hevig aan de fundamenten van de rationele-keuzetheorie en stellen mijns inziens pregnante vragen bij uitgangspunten waar de (rationele) afweging van kosten en baten een centrale rol speelt.

In zijn rede vertelt Bernasco ook niet dat de rationele-keuzetheorie in de criminologie eigenlijk vooral vaste voet heeft gekregen via de (situationele) preventie van misdrijven, waar naar een kader gezocht werd om acties te begrijpen, te legitimeren en te evalueren. Ondertussen lijkt de rationele-keuzetheorie geëvolueerd te zijn naar een raamwerk van waaruit criminaliteit zelf kan worden begrepen. Die achtergrond zegt ook iets over de ambities van dat kader en de focus op bepaalde misdrijftypes. De situationele preventie is vooral geïnteresseerd in ingrepen in de microkosmos rond daders, doelwitten en (de afwezigheid van) toezicht en veel minder in aanpassingen van wat in een bredere context speelt. Het is dan ook niet toevallig dat onderzoek dat geïnspireerd is op rationele-keuzemodellen zich in belangrijke mate met allerhande vormen van diefstallen en inbraken bezighoudt, eerder dan met zedenmisdrijven of consensuele misdrijven. Maar ook daar worden steeds meer bruggen geslagen. Met de nieuwsgierigheid en het aanstekelijk

Tom Vander Beken

enthousiasme hem eigen zou het mij niet verwonderen mocht Wim Bernasco ook op dat vlak al concrete ideeën en plannen hebben.